

Második értekezés. Isten.

Teologia.

Isten a természet, a történelem, a kinyilatkoztatás és az egyéni élet alfája és ómegája, minden lét forrása, minden szellemi élet tartalma és minden törekvés végső célja. Istent fölismerni és elismerni, vele mint első okkal és végső céllal eleven vonatkozásba lépni: ez a vallás lényege és ennél fogva az emberi élet tengelye. Ennek értelmében az elmélet és gyakorlat, az ismerés és törekvés számára *alapvető kérdés: van-e Isten, és mi az Isten?* Sőt ez a két kérdés nem is választható szét mechanikusan: Isten létének kérdése nem intézhető el mivoltának körvonalozása nélkül; és az Isten mivoltára vonatkozó tévedésekben források többnyire az átmeneti és idült istentagadás. Minden vallás és bölcséleti rendszer, minden kultúrkor és irány egy-egy kísérlet e kettős kérdés megoldására; s amely mértékben megközelítették, oly mértékben vett egészséges irányt a fejlődésük; amilyen az egyesnek és a közösségnek istenismerete, olyanná alakul élete. A kinyilatkoztatás e nagy életföladat megoldása; és a kinyilatkoztatásból táplálkozó hittudomány hivatása az Istenre vonatkozó ismeretek lehető kimerítő rendszeres méltatása.

Ennél a rendszeres méltatásnál a teologia tekintetbe veszi, hogy minden nagy létkérdésnek két arculatja van: *logikai és metafizikai* (mi egy dolog: metafizikai; és mikép ismerhető meg: logikai). A metafizikai a cél; a logikai azonban alapvető; megoldásának jellegén fordul a metafizikainak megoldása. Az újabb Isten-tévedések az Isten-ismerésre vonatkozó tévedésekben gyökereznek; ezért az Egyházat ilyen irányú ünnepélyes kijelentésekre készítették, és indokoltta teszik, hogy az Istenről szóló teológiai tárgyalás (a szoros értelemben vett teologia) az Isten megismerésének természetével vegye kezdetét. Isten mivoltát aztán bizonyos fokig megállapítja már a magára álló elme is, mikor Istent abszolút valónak és abszolút szellemi életnek (értelem és akarat) minősíti; sajátos tanítást ad róla a kinyilatkoztatás, mikor az isteni valóságot és életet a Szentháromság örök egységeként tárja föl. Eszerint az *istentan* öt fejezetet tartalmaz: 1. Isten megismerése, 2. az isteni lét, 3. az isteni értelem, 4. az isteni akarat, 5. a Szentháromság.

Történeti áttekintés. A *Szentírás* kezdettől fogva Isten helyes ismeretében látja ama javak foglalatát, melyeket az emberszerető, leereszkedő Isten adott a kinyilatkoztatás által. Már a legrégebbi szentkönyvekben és dalokban ujjong az a tudat, hogy Izrael sajátos, közvetlen módon, természetfölötti megközelítésben ismeri és bírja az Istent: «Ismeretes Judában az Isten; nagy az ő neve Izraelben». ¹ A pogányokkal szemben ez a dicsősége: «Nem olyan a mi Istenünk, mint az ő isteneik». ² És ez minden nagyravágyásuk: «A bölcs ne dicsekedjék az ő bölcsességével, és az erős ne dicsekedjék az ő erősségével, és a gazdag ne dicsekedjék az ő gazdagságával; hanem azzal dicsekedjék a dicsekvő, hogy ismer engem, és tudja, hogy én vagyok az Úr.» ³ A messiási idők minden reménye és java, hogy az Isten bőséges és helyes ismerete közkincsévé lesz az emberiségnek. ⁴ S csakugyan az Üdvözítő abban foglalja össze az ő tevékenységét: «Megismertetem a te nevedet az emberekkel»; és abban tüzi ki az üdvösség tartalmát: «Ez pedig az örök élet, hogy megismerjenek téged, egyedül igaz Istent, és akit elküldöttél, a Jézus Krisztust». ⁵ Az ószövetségi próféták és az újszövetségi apostolok az

¹ Ps 75; 82,19.

² Ex 15 Deut 4,32–35 32,31.

³ Jer 9,23.

⁴ Deut 10,21 Is 11,1–9 42 45 49 56 Jer 3 9,23 24,7 Mich 4,1–7 Soph 3,9 Sap 13 15,3 Ps 21 66 86 95 Sir 36,1–19.

⁵ Jn 17,6.3.

igehirdetésben mindenekelőtt ezt az igazságot közvetítették, és ebben a tevékenységükben a hallgatók eszéhez is szóltak, nemcsak a szívükhöz.¹

A Szentírásnak Istenről szóló gazdag tanítását a tanult hívők csak lassan kezdték rendszeresíteni. Az első lépéseket tették a *hitvédők*, kik a teremtéstanal kapcsolatban a sokisten-hivés ellenében vázolják a keresztény istentant. Szerintük Isten létezése ésszel megismerhető, mivolta azonban meghalad minden értelmet. Így már *Aristides*. Majd a gnosztikusokkal szemben kénytelenek megvédeni a Teremtőt; különösen *Iren*.² Ők és a későbbi szentatyák főként platonai gondolatokkal építik ki a kinyilatkoztatás anyagát. A 4. századi atyák a Szentháromságról és a megtestesülésről tárgyaló műveikbe szövik bele alapvetésként az istentant. Így különösen *Basilius* és *Gregorius Nyss*. *Ctra Eunomium*, *Hilarius De Trinitate*; főként azonban *Augustinus De Trinitate*. Az első gazdagabb tartalmú monográfia *Ps.-Dionysius De divinis nominibus*, mely az újplatonikus negatív teológia ösvényein jár. A szentatyák istentanának anyagát összegyűjti Joan. *Cyprissiota Expositio materiaria eorum, quae de Deo a theologia dicuntur*, és Theoph. *Raynaud Theologi anaturalis* 1622; *Petavius, Thomassinus De Deo Deique proprietatibus*. – Monográfiás földolgozások: F. *Diekamp Die Gotteslehre d. h. Gregor v. Nyssa* 1896; *Weertz Die Gotteslehre d. Ps.-Dionysius* 1908; G. *Weinand Die Gottesidee d. h. Augustinus* 1910; *Pfättisch Der Einfluss Platos auf die Theologie Justins* 1910.

A középkori hittudósok aztán főként az aristotelesi bölselet segítségével nekiálltak az istentan rendszeres tárgyalásának, mely Scotus *Eriugena* panteizmusában egyelőre elkanyarodott a kinyilatkoztatás útvonalától; *Anselm*, a skolasztika atyja Monologiumával úttörő és biztos irányjelző művet alkotott. *Lombardus* rögzíti a terminológiát; de az isteni valóság a hármasszemélyesség mellett nála alig jut szóhoz. Szent Bernát inkább szívvel, mint ésszel akarja megközelíteni az Istent. A 13. századi nagy teológusok aztán, különösen *Alexander Halensis* és *Szent Tamás* (I 1–26 és Gent. I 10 kk.) szabatos különbséget tesznek természeti és természetfölötti istentan közt, s az előbbit rendszeresen és mély megértéssel tárgyalják Summáik elején; erre készítették őket az araboktól táplált panteista törekvések is; *Bonaventura* az észnek és a szívnek Istenhez vezető útjait misztikai melegséggel egybeszövi: *Itinerarium mentis ad Deum*. – Történeti monográfiák: *Kilgenstein Die Gotteslehre d. Hugo v. S. Viktor* 1898; *J. Klein Der Gottesbegriff d. Johannes Duns Scotus* 1913; *Belmond Dieu. Études sur la philosophie de Duns Scot* 1913; *Luyckx Die Erkenntnislehre Bonaventuras* 1923; *J. Lenz Die docta ignorantia des Nikolaus Cusanus* 1923.

A 16. és 17. századi teológusok a skolasztikusok vállain az Isten teológiai megismerésének utól nem ért magaslatára emelkedtek. Az Isten kérdése azonban csak a 19. századnak lett igazán problémája, mind ismeretelméleti és metafizikai, mind pszichológiai és történeti szempontból. L. M. *Glossner Der spekulative Gottesbegriff in der neuesten Philosophie* 1894; H. *Lennerz Natürliche Gotteserkenntnis* 1926; W. *Schmidt Menschheitswege zum Gotterkennen* 1923; *Der Ursprung der Gottesidee* 6 k. 1926/36; Ez természetesen a dogmatikusoknak is alkalmat adott az istentan tüzetesebb tárgyalására nemcsak a nagy dogmatikai kézi könyvekben, hanem monográfiákban is, melyek közül a következőket említjük: I. *Kleutgen De ipso Deo* 1881; *Franzelin De Deo uno et trino*⁴ 1910; G. *van Noort De Deo uno et trino*³ 1920; K. *Gutberlet Gott der Einige und Dreifaltige* 1907; *J. J. Berthier Tractatus de Deo uno* 1901; I. *Dudek De Deo uno et trino* 1918.

¹ Act 14,14–6 különösen 17; cf. 26,20 és Rom 1,18–32.

² *Iren*. I 22, 1; 33, 3; II 10, 2 stb.